

Elektronika przyrządów półprzewodnikowych

Laboratorium nr 12

Pomiary parametrów małosygnalowych tranzystora bipolarnego

Zagadnienia obowiązujące na kartkówce

- Symbol, zasada polaryzacji, układy pracy, model małosygnalowy, charakterystyki statyczne tranzystora bipolarnego.
- Zasada działania tranzystora bipolarnego (wraz z omówieniem zjawisk fizycznych).
- Modele zastępcze tranzystora bipolarnego.
- Wpływ punktu pracy na parametry małosygnalowe tranzystora bipolarnego.
- Metodyka pomiaru i wyznaczania parametrów małosygnalowych tranzystora bipolarnego.
- Zadania obliczeniowe związane z programem ćwiczenia.

Literatura

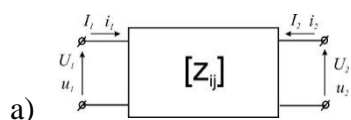
- Wykład i instrukcje laboratoryjne do przedmiotu *Półprzewodnikowe elementy dyskretne i scalone*,
- W. Marciniak, *Przyrządy półprzewodnikowe i układy scalone*, WNT, Warszawa 1987, rozdział 5. Tranzystor bipolarny.

IV. Wiadomości wstępne

1. Parametry małosygnalowe tranzystora bipolarnego.

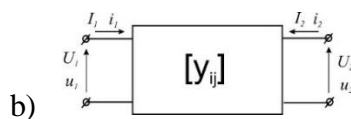
Celem ćwiczenia jest określenie wpływu wyboru punktu pracy tranzystora (I_C , U_{CE}) na wartość parametrów małosygnalowych badanego tranzystora.

Tranzystory są elementami półprzewodnikowymi, których charakterystyki są na ogół nieliniowe, co powoduje, że utrudniona jest analiza ich działania w bardziej rozbudowanych układach. Może być ona uproszczona, jeżeli zastąpi się tranzystor jego modelem liniowym. Stosuje się różne modele tranzystorów, przy czym we wszystkich tych modelach małe zmiany odpowiednich prądów i napięć następują wokół wybranego punktu pracy tranzystora. Tranzystor taki można przedstawić jako czwórnik i opisać za pomocą równań pokazanych na rys.1.

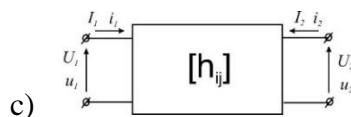
równania impedancyjne:

$$\begin{aligned}u_1 &= z_{11} \cdot i_1 + z_{12} \cdot i_2 \\u_2 &= z_{21} \cdot i_1 + z_{22} \cdot i_2\end{aligned}$$

równania admitancyjne:

$$\begin{aligned}i_1 &= y_{11} u_1 + y_{12} u_2 \\i_2 &= y_{21} u_1 + y_{22} u_2\end{aligned}$$

równania hybrydowe (mieszane):

$$\begin{aligned}u_1 &= h_{11} i_1 + h_{12} u_2 \\i_2 &= h_{21} i_1 + h_{22} u_2\end{aligned}$$

Rys.1. Tranzystor w układzie czwórnik a) model opisany równaniami impedancyjnymi, b) model opisany równaniami admitancyjnymi, c) model opisany równaniami parametrów mieszanych

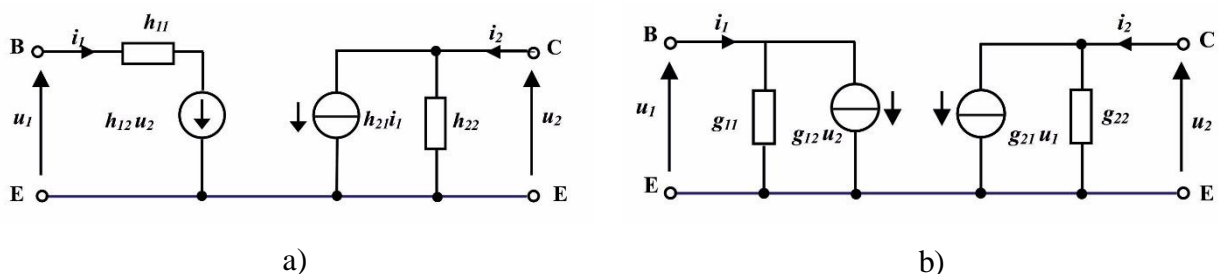
Tranzystor taki można opisać równaniami impedancyjnymi i admitancyjnymi wykorzystując macierze parametrów $[z_{ij}]$, $[y_{ij}]$. Elementy tych macierzy odpowiadają bezpośrednio budowie tranzystora bipolarnego składającego się z dwóch złącz p-n. Każde złącze można zastąpić odpowiednią rezystancją dynamiczną, połączoną równolegle lub szeregowo z pojemnością złącza. Stąd wynikają odpowiednie impedancje lub admitancje w modelu zastępczym. Wartości tych elementów zależą od polaryzacji DC tranzystora, czyli jego punktu pracy. Parametry tych macierzy są wielkościami zespolonymi – zależnymi od częstotliwości.

W zakresie m.cz. wystarczy przybliżenie elementami rzeczywistymi (konduktancjami), gdyż reaktancje pojemnościowe są do pominięcia. Zamiast macierzy $[y_{ij}]$ można wtedy wykorzystać do

konstrukcji modelu zastępczego macierz $[g_{ij}]$. Powstał również tzw. model hybrydowy praktycznie najczęściej stosowany w zakresie m.cz., wykorzystujący macierz $[h_{ij}]$, której elementy są rzeczywiste. Zmiennymi wejściowymi i wyjściowymi każdego czwórnika mogą być sygnały stałoprądowe (oznaczane jako I, U) ustalające punkt pracy tranzystora oraz sygnały zmienne (i, u). Należy pamiętać, że (zgodnie z ogólnie przyjętą w elektrotechnice umową) wartości prądów i napięć o zwrotach wektorów jak na rys.1 uważane są za dodatnie.

Jeżeli będziemy rozpatrywali tranzystor spolaryzowany stałoprądowo w określonym punkcie pracy i sterowany sygnałami zmiennymi o małych amplitudach ($u_m < kT/q$), to możemy przyjąć, że tranzystor zachowuje się jak element liniowy, w którym zależność między parametrami na wejściu i wyjściu jest liniowa. Inaczej mówiąc, tranzystor „pracuje” na małym odcinku swojej nieliniowej charakterystyki, który można aproksymować liniowo. Dopuszczalne jest wówczas zastąpienie go w układzie czwórnikiem liniowym.

Każdą parę równań można przedstawić w postaci równoważnej sieci elektrycznej, która zawiera impedancję lub admitancję wejściową i wyjściową i dwa źródła sterowane, reprezentujące efekt wzmocnienia tranzystora oraz efekt niepożądanego, ale istniejącego w tranzystorze, oddziaływania wstecznego. W zakresie m.cz. ($f < 100\text{kHz}$) wystarczy przybliżenie elementami rzeczywistymi (konduktancjami), gdyż reaktancje pojemnościowe są do pominięcia. Zamiast macierzy $[y_{ij}]$ można wtedy wykorzystać do konstrukcji modelu zastępczego macierz $[g_{ij}]$. Powstał również tzw. model hybrydowy praktycznie najczęściej stosowany w zakresie m.cz., wykorzystujący macierz $[h_{ij}]$, której elementy są rzeczywiste. W schematach zastępczych występują wówczas, oprócz źródeł sterujących, jedynie rezystancje lub konduktancje. Są to modele zastępcze słuszne dla typowych tranzystorów małej mocy pracujących w paśmie akustycznym. Schematy takich układów zastępczych dla parametrów mieszanych i konduktancyjnych, dla układu wspólnego emitera WE, przedstawiono na rys.2.

Rys.2. Model zastępczy tranzystora w układzie WE dla małych sygnałów zmiennych i małych częstotliwości a) dla parametrów mieszanych $[h_{ij}]$, b) dla parametrów konduktancyjnych $[g_{ij}]$

1.1. Parametry małosygnalowe wyznaczone na podstawie sygnałów zmiennych.

Dla tranzystora w układzie WE zmienne sygnały prądowe i napięciowe mogą być zdefiniowane jako wartości przyrostowe stałoprądowe ΔI lub stałonapięciowe ΔU oraz małosygnalowe i lub u . Przypisuje się im oznaczenia:

$$\begin{aligned}i_1 &= \Delta I_B = i_B & i_2 &= \Delta I_C = i_C \\u_1 &= \Delta U_{BE} = u_{BE} & u_2 &= \Delta U_{CE} = u_{CE}\end{aligned}$$

Na podstawie przedstawionych równań można zdefiniować parametry $[h_{ije}]$, $[g_{ije}]$.

macierz $[h_{ije}]$:

$$\begin{aligned}h_{11e} &= \left. \frac{u_{be}}{i_b} \right|_{u_{ce}=0} && \text{– impedancja wejściowa} \\h_{12e} &= \left. \frac{u_{be}}{u_{ce}} \right|_{i_b=0} && \text{– współczynnik oddziaływania zwrotnego} \\h_{21e} &= \left. \frac{i_c}{i_b} \right|_{u_{ce}=0} && \text{– współczynnik wzmocnienia prądowego} \\h_{22e} &= \left. \frac{i_c}{u_{ce}} \right|_{i_b=0} && \text{– admitancja wyjściowa}\end{aligned} \quad (1)$$

Często w literaturze angielskiej i w katalogach dwucyfrowe indeksy macierzy $[h_{ij}]$ zastępuje się jedną literą:

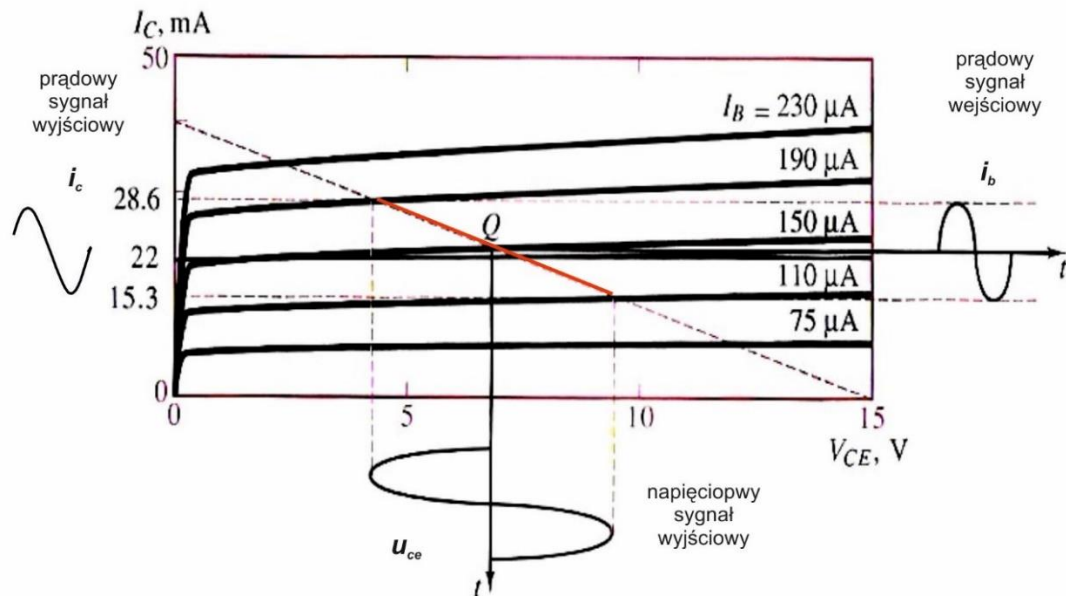
$$\begin{aligned}h_{11} - h_i & \quad (\text{input – wejście}) \\h_{12} - h_r & \quad (\text{reverse – oddziaływanie zwrotne}) \\h_{21} - h_f & \quad (\text{forward – przenoszenie w przód}) \\h_{22} - h_o & \quad (\text{output – wyjście})\end{aligned}$$

macierz $[g_{ije}]$:

$$\begin{aligned}y_{11e} &= \left. \frac{u_{be}}{i_b} \right|_{u_{ce}=0} && \text{– impedancja wejściowa} \\y_{12e} &= \left. \frac{i_b}{u_{ce}} \right|_{u_{be}=0} && \text{– admitancja zwrotna} \\y_{21e} &= \left. \frac{i_c}{u_{be}} \right|_{u_{ce}=0} && \text{– współczynnik wzmocnienia prądowego} \\y_{22e} &= \left. \frac{i_b}{u_{ce}} \right|_{u_{be}=0} && \text{– admitancja wyjściowa}\end{aligned} \quad (2)$$

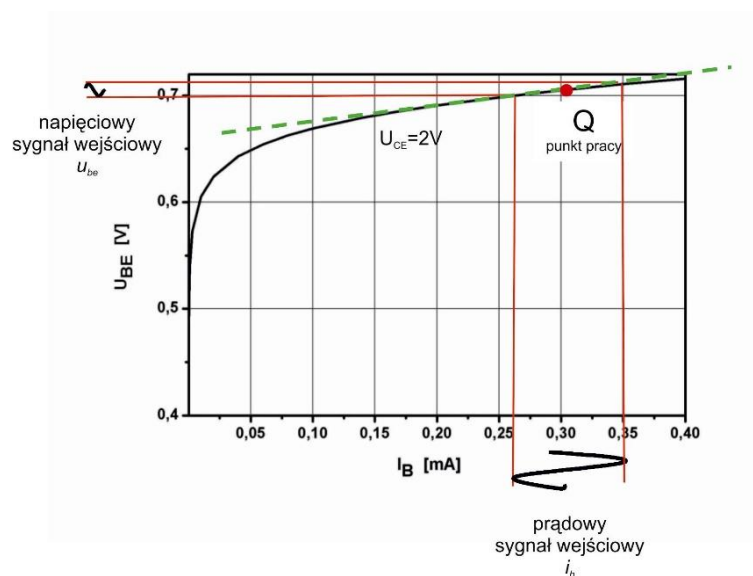
Parametry $[h_{ij}]$ są wykorzystywane do opisu właściwości układowych tranzystora. Ze względu na stosunkowo prostą i łatwo definiowalną metodę pomiarową są często podawane przez producenta w danych katalogowych tranzystorów.

Zasadę wzmacniania sygnału tranzystora spolaryzowanego w punkcie pracy Q i sterowanego małym sygnałem prądu zmiennego i_b pokazano na rys.3. W wyniku wzmacnienia otrzymujemy na wyjściu tranzystora wzmacniony sygnał prądowy i_c oraz napięciowy u_{ce} . Nietrudno zauważyć, że elementy układu zastępczego zależą od punktu pracy Q .

Rys.3. Charakterystyka wyjściowa tranzystora w układzie WE spolaryzowanego w punkcie pracy Q z zaznaczonymi sygnałami zmiennymi o małej amplitudzie.

Wejściowy sygnał prądowy, i_b oraz napięciowy, u_{be} , na tle charakterystyki wejściowej tranzystora przedstawiono na rys.4.

Rys.4. Charakterystyka wejściowa tranzystora z zaznaczonymi sygnałami zmiennymi o małej amplitudzie i_b i u_{be} , przyłożonymi w punkcie pracy Q

2. Zależność parametrów małosygnalowych tranzystora od punktu pracy

W tej części instrukcji oszacowane zostaną podstawowe parametry małosygnalowe opisujące działanie tranzystora. Należy jednak zauważyć, że jest jeden parametr często używany w kartach katalogowych tranzystorów, który jest parametrem stałoprądowym. Jest to parametr nazywany wzmocnieniem prądowym β i będzie opisany w dalszej części. Pozostałe parametry są parametrami małosygnalowymi.

2.1. Wzmocnienie prądowe stałoprądowe β i małosygnalowe h_{21e} .

Podstawowym parametrem tranzystorów bipolarnych w układzie WE jest wzmocnienie prądowe. Można określić wzmocnienie stałoprądowe β lub wzmocnienie małosygnalowe h_{21e} . Dla zakresu m.cz. wartości te są bardzo zbliżone. I tak wzmocnienie stałoprądowe β można zdefiniować jako:

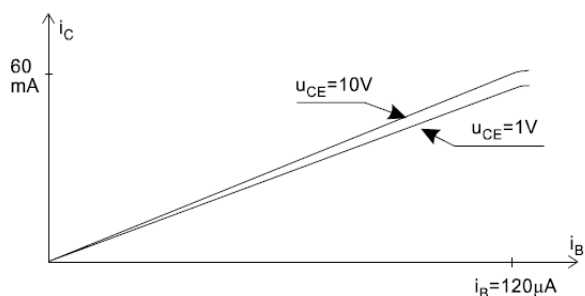
$$\beta = \frac{I_C}{I_B} \quad (3)$$

Współczynnik ten można wyznaczyć z charakterystyk przejściowych (rys.5) tranzystora jako nachylenie zależności $I_C=f(I_B)$ dla różnych wartości U_{CE} . Nachylenie to jest w szerokim zakresie zmian prądu kolektora I_C prawie stałe (dla danego U_{CE}). Niewielkie zmiany występują przy małych i dużych wartościach prądu. Większe β odpowiada natomiast większym wartościom U_{CE} (dla stałej wartości I_C). Jest to wynikiem napięciowej modulacji szerokości bazy. Baza jest cieńsza przy większym U_{CE} , rośnie współczynnik transportu i współczynnik wstrzykiwania, rośnie więc I_C i β .

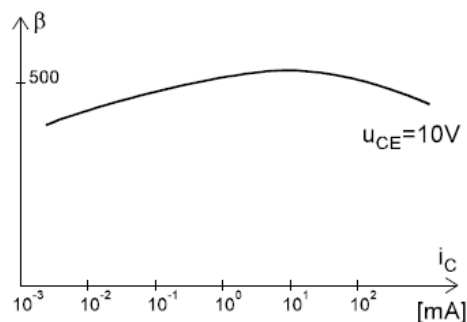
Prądowe wzmocnienie małosygnalowe definiuje się jako:

$$h_{21e} = \left. \frac{i_c}{i_b} \right|_{u_{ce}=0} \quad (4)$$

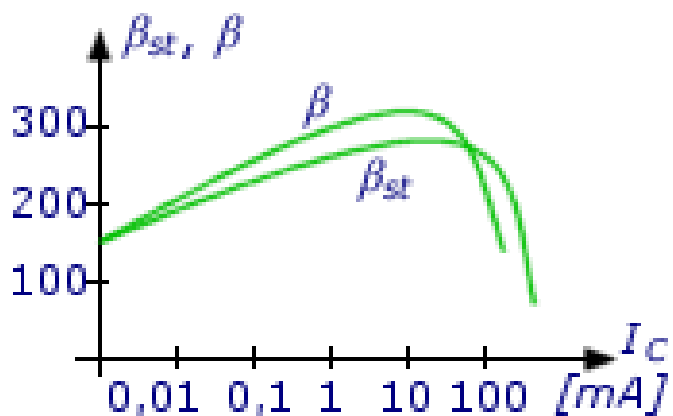
Porównanie zależności obu parametrów tzn. β i h_{21e} przedstawiono na rys.7.

Rys.5. Charakterystyka przejściowa $I_C=f(I_B)$

Rys.6. Zależność β od prądu kolektora I_C

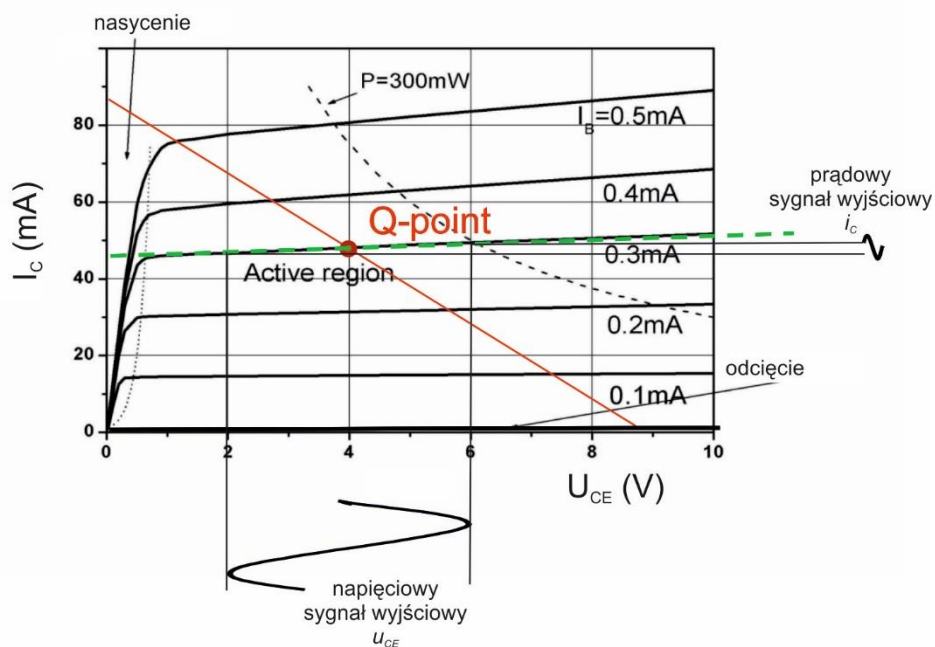

Rys.7. Porównanie statycznego i małosygnalowego współczynnika wzmocnienia prądowego

2.2. Konduktancja wyjściowa, h_{22e} .

Zależność konduktancji wyjściowej h_{22e} od prądu kolektora I_C można określić na podstawie charakterystyk wyjściowych tranzystora, jak pokazano na rys.8:

$$h_{22e} = \left. \frac{i_c}{u_{ce}} \right|_{i_b=0} \quad (5)$$

Rys.8. Wyznaczanie wartości h_{22e} z charakterystyki wyjściowej

Jak widać w zakresie aktywnym pracy tranzystora nachylenie tych charakterystyk jest tym większe, im większy jest prąd kolektora. A to oznacza, że wartość h_{22e} rośnie ze wzrostem prądu kolektora I_C .

2.3. Rezystancja wejściowa, h_{11e} .

Rezystancja wejściowa zależy wyraźnie od punktu pracy Q, jak widać na rys.4 i można ją zdefiniować jako pochodną w tym punkcie, zgodnie ze wzorem

$$h_{11e} = \frac{dU_{eb}}{dI_b} \quad (6)$$

Równanie (6) można przekształcić do postaci

$$h_{11e} = \frac{dU_{eb}}{dI_b} = \frac{dU_{eb}}{dI_C} \frac{dI_C}{dI_b} \quad (7)$$

Dla układu wspólnego emitera, jeżeli $\beta = \frac{I_C}{I_B} \gg 1$ to $|I_E| \cong |I_C|$, a to oznacza, że prąd kolektora I_C można opisać równaniem Shockley'a

$$I_C \cong I_E = I_s \exp\left(\frac{U_{eb}}{U_T}\right) \quad (8)$$

gdzie $U_T = \frac{kT}{q}$ jest definiowany jako potencjał termokinetyczny i w temperaturze pokojowej wynosi 26 mV.

Korzystając z równania (8) równanie (7) można przekształcić do postaci

$$\frac{1}{h_{11e}} = \frac{dI_B}{dU_{eb}} = \frac{dI_B}{dI_C} \frac{dI_C}{dU_{eb}} = \frac{1}{\beta} \frac{1}{U_T} I_E = \frac{I_C}{\beta U_T} \quad (9)$$

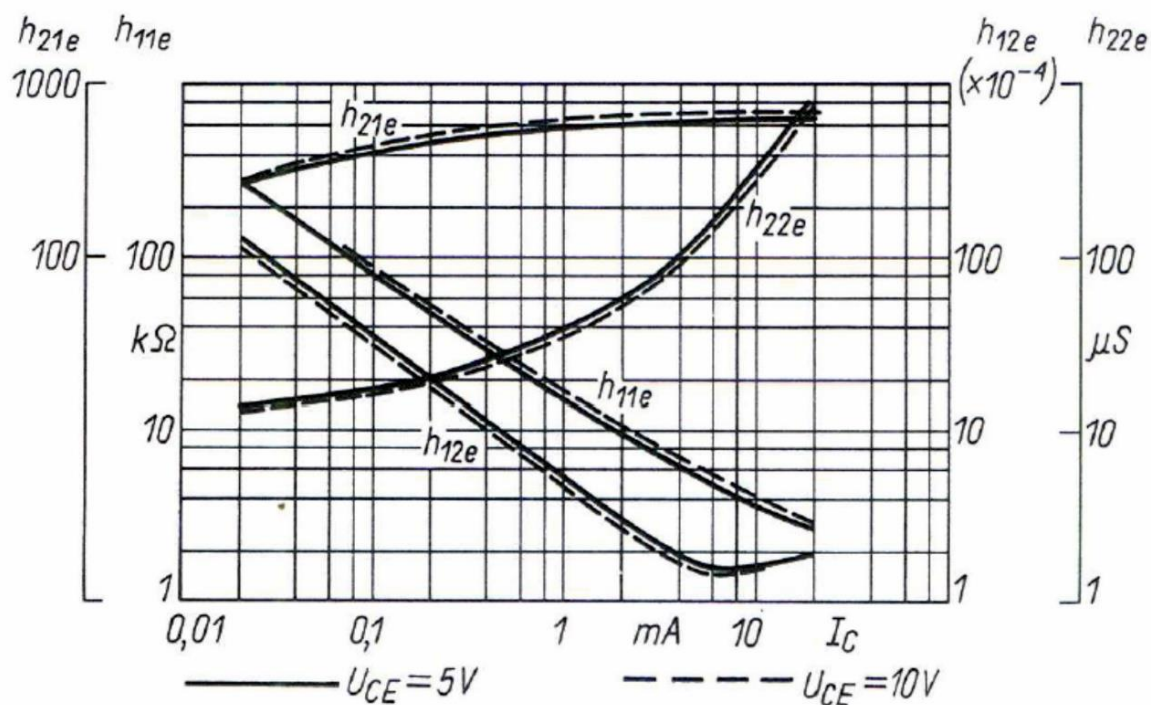
Z równania (9) wynika więc, że rezystancja wejściowa h_{11e} zależy odwrotnie proporcjonalnie od prądu kolektora i ze wzrostem prądu kolektora maleje.

2.4. Współczynnik oddziaływania wstecznego, h_{12e} .

Współczynnik ten w nowoczesnych tranzystorach jest bardzo mały i w większości zagadnień praktycznie nie ma znaczenia. W uproszczonym modelu źródło napięciowe $h_{12e} u_2$ znika i model zawiera tylko trzy elementy. Parametr h_{12e} nie będzie wyznaczany w ramach tego ćwiczenia.

Podsumowując bieżące rozważania można zauważyć, że wszystkie parametry małosygnałowe tranzystora zależą od punktu pracy. Na rys.9 pokazano zależności parametrów $[h_{ije}]$ od prądu kolektora I_C dla różnych napięć U_{CE} (na podstawie kart katalogowych tranzystora BC108C).

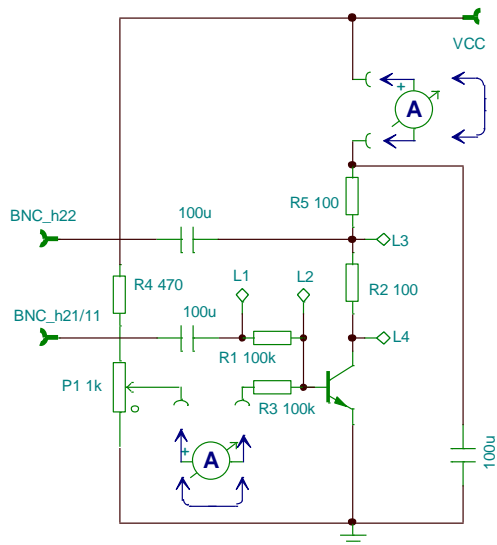
Rys.9. Zależności parametrów $[h_{ij}]$ od prądu kolektora I_C dla różnych napięć U_{CE} dla tranzystora BC108C.

3. Przebieg ćwiczenia

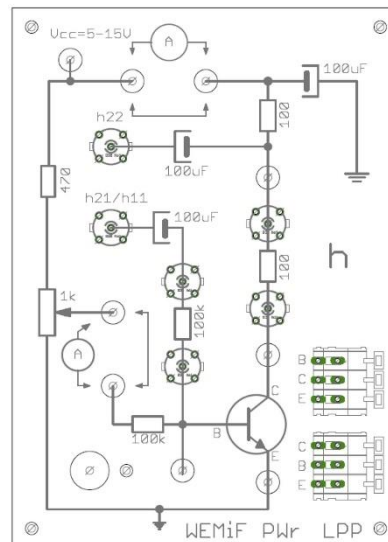
Przed przystąpieniem do pomiarów należy:

- odczytać z katalogu parametry dopuszczalne mierzonego tranzystora;
- określić, jaki zakres prądów i napięć można stosować, aby nie przekroczyć $P_{c\ max}$;
- ustalić biegunowość zasilania na WE i WY, wymaganą dla tranzystora *pnp* lub *nnp* w odpowiednim układzie pracy;
- sprawdzić czy badany tranzystor jest sprawny (w sprawozdaniu zapisać wartości napięć U_{eb} , U_{bc} i U_{ec} uzyskane przez pomiar multimetrem w trybie pracy: sprawdzania diody)

Na rys.10 przedstawiono schemat ideowy, a na rys.11 schemat montażowy płytki pomiarowej. Potencjometr P1 służy do regulacji prądu bazy I_B . Pomiary należy wykonać tak, aby zmieniać prąd kolektora od $10\ \mu A$ do $20\ mA$ uzyskując 3 punkty na dekadę (tzn. 10, 20, 50).

Rys.10. Schemat ideowy płytki pomiarowej

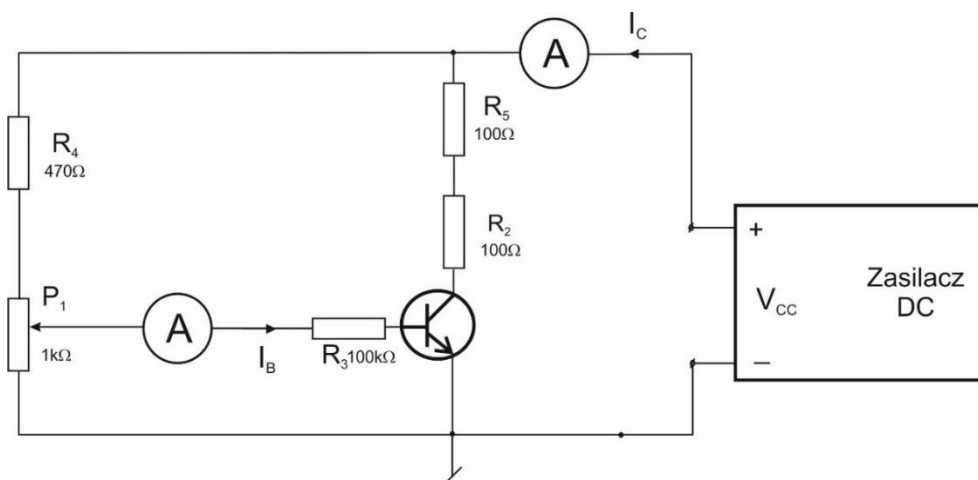
Rys.11. Schemat montażowy płytki pomiarowej

Przeprowadzić pomiary wg kolejnych punktów, a wyniki pomiarów zapisywać w odpowiednich tabelach. Po wykonaniu wszystkich pomiarów na jednym wykresie umieścić zależności $h_{11e}=f(I_C)$, $h_{21e}=f(I_C)$ i $h_{22e}=f(I_C)$. Wykres wykonać na papierze log-log.

3.1. Pomiar wzmocnienia stałoprądowego „ β ”.

Pomiar wykonujemy w układzie pomiarowym przedstawionym na rys.12. Przy zadanym napięciu zasilania V_{CC} (np. 10 V) potencjometrem P1 ustawiamy prąd bazy tak, aby uzyskać pożądaną prąd kolektora badanego tranzystora I_C . Zapisujemy wartości obydwu prądów mierzonych przez amperomierze i wyznaczamy:

$$\beta = \frac{I_C \left[\frac{mA}{mA} \right]}{I_B \left[\frac{mA}{mA} \right]}$$

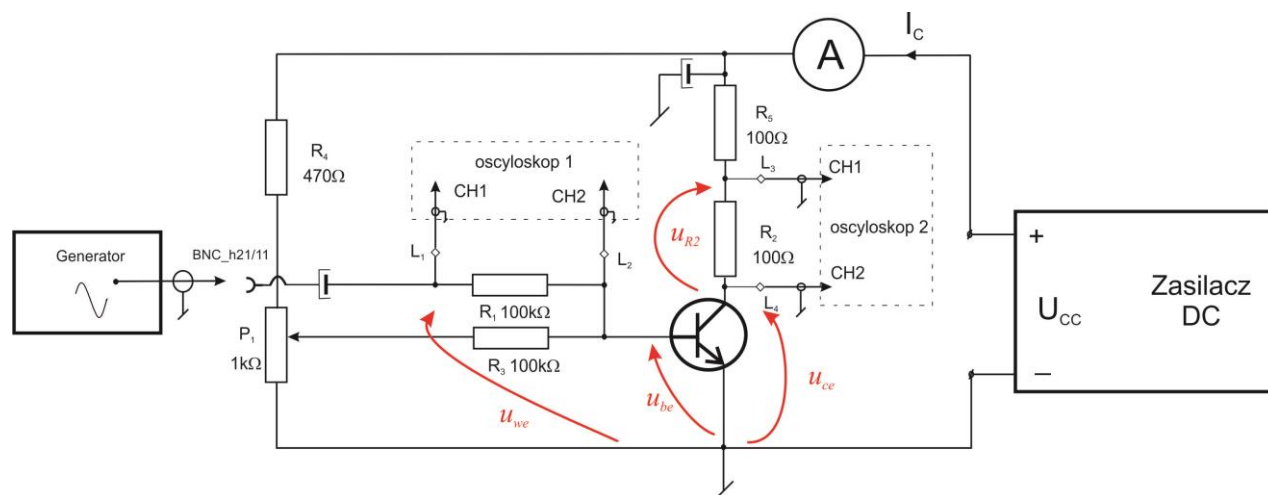

Rys.12. Schemat pomiarowy wzmocnienia stałoprądowego β

Na podstawie uzyskanych wyników wykonać wykres zależności parametru β od prądu kolektora $\beta=f(I_C)$.

3.2. Pomiar rezystancji wejściowej tranzystora h_{11e} i współczynnika wzmocnienia prądowego h_{21e} w funkcji prądu kolektora I_C

Montujemy układ pomiarowy według schematu przedstawionego na rys.13. W obwodzie kolektora montujemy amperomierz, w obwodzie bazy amperomierz zastępujemy zwoją. Potencjometrem P1 ustawiamy prąd bazy tak, aby otrzymać pożądany prąd kolektora (od 10 μ A do 20 mA po trzy punkty na dekadę). Do gniazd L₁ i L₂ wpinamy dwa kanały oscyloskopu 1, a do gniazd L₃ i L₄ kanały oscyloskopu 2. W trakcie pomiarów korzystamy z sond pomiarowych 1:10 (sondy te mają znikomo małą pojemność wejściową w porównaniu z kablami koncentrycznymi), odpowiednio ustawiając parametry kanałów oscyloskopów (tryb pracy AC, probe 10X). Do gniazda „BNC_h21/h11” podłączamy generator. Częstotliwość generatora ustawiamy na wartość 1 kHz, a amplitudę drgań taką aby wartość u_{be} nie przekraczała wartości $\frac{kT}{q} = 26 \text{ mV}$ (np. 20 mV). Spadek napięcia zmiennego na rezystorze $R_1=100 \text{ k}\Omega$ jest miarą prądu zmiennego i_b , a napięcie mierzone w punkcie L₂ jest wartością u_{be} .

Rys.13. Schemat pomiarowy do pomiaru h_{11e} i h_{21e} .

Rezystancję wejściową obliczamy z zależności

$$h_{11e} = \frac{u_{be}}{i_b} = \frac{u_{be}}{\frac{u_{we} - u_{be}}{R_1}}$$

Dla tych samych wartości prądów I_C , ale dopiero powyżej wartości 100 μ A, na drugim oscyloskopie odczytywać u_{R2} , czyli spadek napięcia na rezystorze $R_2=100\Omega$, jako funkcję

MATH=CH1-CH2 oscyloskopu 2. Pozwala to wyznaczyć wartość i_c . Wartość współczynnika wzmocnienia prądowego obliczamy z zależności:

$$h_{21e} = \frac{i_c}{i_b} = \frac{\frac{u_{R2}}{R_2}}{\frac{u_{we} - u_{be}}{R_1}} = \frac{R_1}{R_2} \frac{u_{ce}}{u_{we} - u_{be}}$$

Wartości wskazanych napięć umieścić w tabeli.

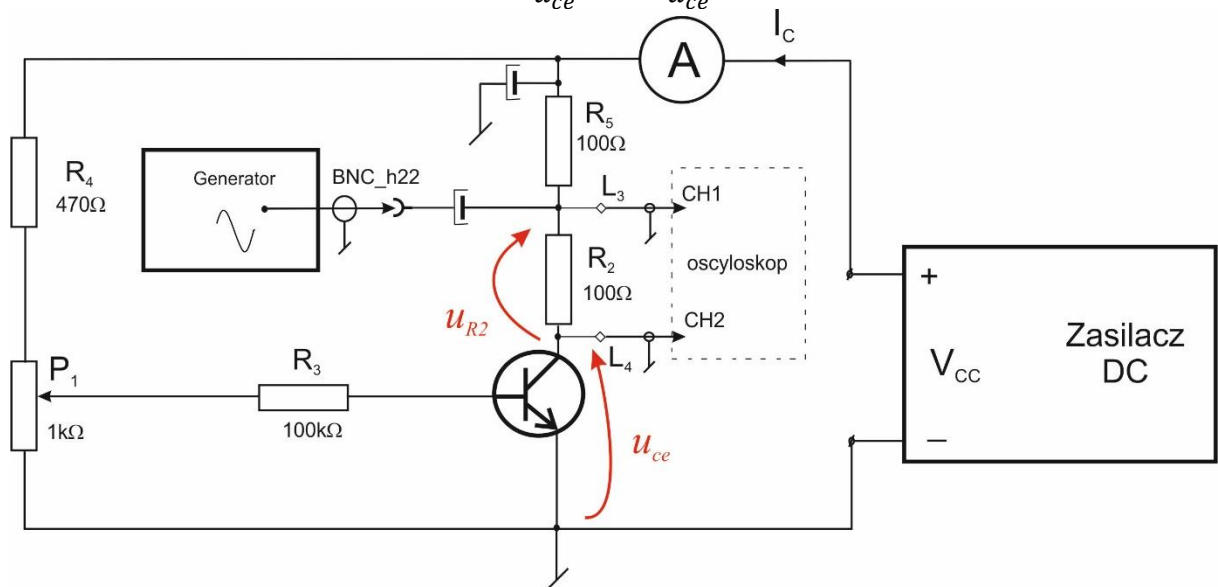
I_C	u_{be}	u_{we}	$u_{we}-u_{be}$	i_b	h_{11e}	u_{ce}	$u_{ce}-u_{R2}$	i_c	h_{21e}
[..A]	[mV]	[mV]	[mV]	[...A]	[...Ω]	[...V]	[...V]	[...A]	[A/A]

Na podstawie uzyskanych wyników wykonać wykresy $h_{11e}=f(I_C)$, $h_{21e}=f(I_C)$.

3.3. Pomiar konduktancji wyjściowej h_{22e}

Montujemy układ pomiarowy według schematu przedstawionego na rys.14. Generator sygnałowy podłączamy do gniazda „BNC_h22” i dla wartości prądów I_C jak w poprzednim punkcie, mierzymy prąd i_c jako spadek napięcia na rezystorze $R_2=100\ \Omega$ oraz napięcie u_{ce} w punkcie L4. Wartość h_{22e} wyznaczamy z równania:

$$h_{22e} = \frac{i_c}{u_{ce}} = \frac{\frac{u_{we} - u_{ce}}{R_2}}{u_{ce}}$$

Rys.14. Schemat pomiarowy do pomiaru h_{22e} .